Op Pad met ...
Gerard Litjens in Munnikenland

CV Gerard Litjens

1984	bosbouw, Van Hall-Larenstein, bosbouw
1984-1992	medewerker Stichting het Utrechts Landschap
1989-2001	Stichting ARK
2004-2009	oprichter en medewerker Routewerk
1989-heden	directeur Bureau Stroming

De Waaluiterwaarden dreigen te verdrogen

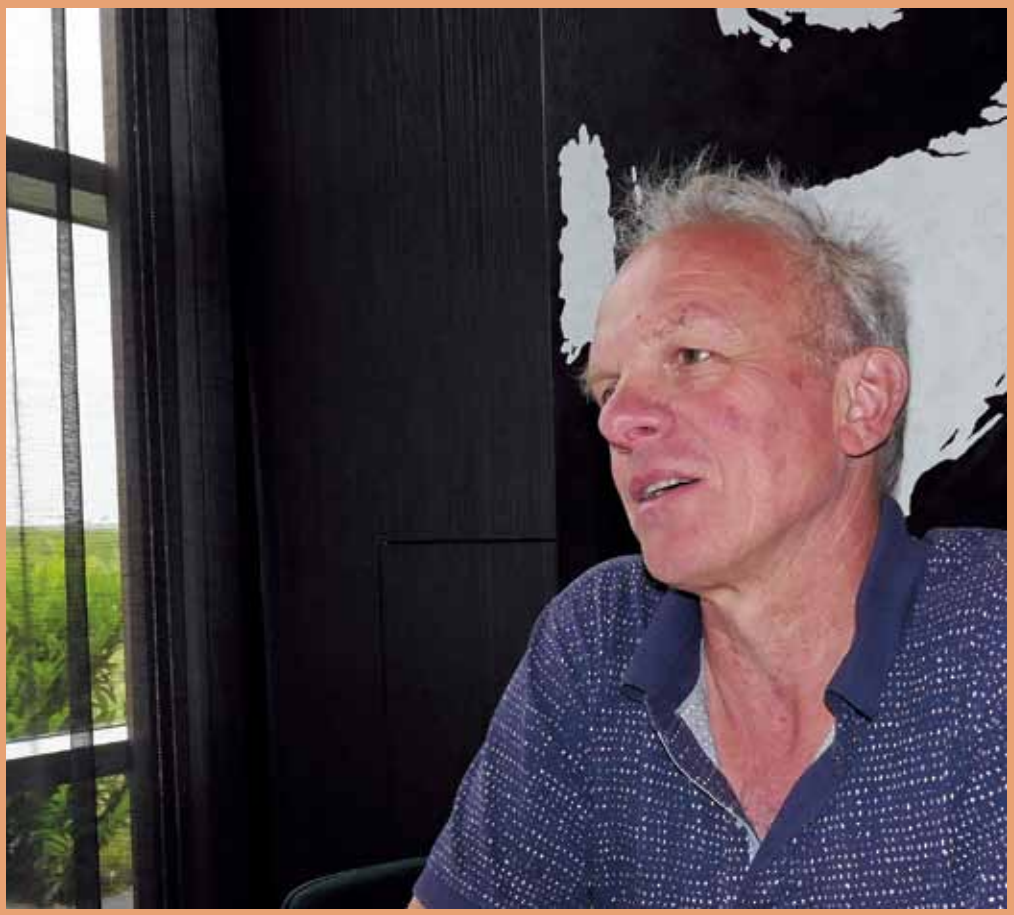

Gerard Litjens is enthousiast over de kwaliteit van de natuurontwikkeling langs de Waal, resultaat van onder meer Ruimte voor de Rivier-projecten. Hij maakt zich echter grote zorgen over de erosie van de rivierbodem, waardoor de uiterwaarden dreigen te verdrogen en dat is desastreus voor de natuur langs de rivier. Hij neemt ons mee naar het uiterste westen van Gelderland, het Munnikenland. Gerard Litjens is een van de oprichters en directeurs van Bureau Stroming en heeft meegewerkt aan de Integrale Planstudie, de MER, het Inrichtingsplan en het Beheerplan voor dit gebied.

Komgronden in Munnikenland.

Jos Dekker en Gerard Litjens uitkijkend over Munnikenland.

Wat maakt het projcet Munnikenland bijzonder, vergeleken met andere Ruimte voor de Rivierprojecten?
"Ten eerste de overgang van de Waal naar de delta, van rivier naar getijdelandschap, Hier is zo'n dertig tot veertig centimeter getijdeverschil - vóór 1970 was dat overigens groter. Als de kier in de Haringvlietsluis in de toekomst verder opengaat, zul je hier weer meer getij krijgen. Ten tweede de verbinding tussen rivier en kom. Een deel van de deltadijk hebben we verlaagd, waardoor de kom nu onderdeel is van de (lage) rivierdynamiek. Het is een van de weinige gebieden waar die verbinding gemaakt kon worden. In de connectiviteit tussen Lobith en de zee is dit een hele mooie plek: de enige plek waar rivier, oeverwal en kom met elkaar in direct contact staan. Het is ook grotendeels Natura-2000-gebied. Ten derde is dit gebied een porseleinkast van cultuurhistorie met onder meer de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ik vind het echt een uniek gebied. In het boek Ruimte voor de Rivier zijn de auteurs heel trots op deze plek."

Hoe was Bureau Stromnig betrokken?
"Tussen 2008 en 2012 waren wij lid van het team dat in opdracht van Waterschap Rivierenland het plan voor dit Ruimte voor de Rivier-project heeft gemaakt, samen met Royal Haskoning DHV, cultuurhistoricus Ferdinand van Hemmen en landschapsarcheoloog Eckhart Heunks. Het begon met een startnotitie MER. Toen kozen we al voor een holistische aanpak, met herstel van rivierdynamiek, herstel van de kom en behoud van cultuurhistorische kwaliteit. Daarna kwam de MER. Daarbij hebben wij aan alle inhoudelijke discussies meegedaan. Ten slotte hebben we ook een inrichtings- en beheerplan mee helpen opstellen. Ik zelf was al eerder in dit gebied actief: wij hebben met het Wereld Natuur Fonds in 1992 het plan Levende Rivieren gemaakt. Daarin werden delfstofwinning en natuurontwikkeling gekoppeld. Dat leidde voor het westelijk deel van Munnikenland tot een plan voor de uiterwaarden, waarin kleiwinning en natuurontwikkeling werden gecombineerd werden, zoals in de Gandelwaard. Dat was dus vóór Ruimte voor de Rivier."

Welke maatregelen zjin getroffen?
"De belangrijkste maatregelen zijn de verlegging van de Waaldijk en de vergraving van de uiterwaard in de Brakelse benedenwaarden. De deltadijk hebben we ver-

De Wakkere Dijk.

Munnikenland met moeras- en bosontwikkeling.

laagd, maar de zomerdijk hebben we gehandhaafd. In plaats van de deltadijk hebben we een nieuwe dijk gelegd, de Wakkere Dijk, die is afgestemd op toekomstige hoogwaters - hij heet overigens zo omdat tijdens een van de informatieavonden een tegenstander zei: 'Jullie sorteren met die superbrede dijk dus voor op klimaatverandering. Dan zijn jullie heel wakker.' In de Brakelse benedenwaarden zijn geulen gegraven, wat heeft geleid tot circa elf centimeter waterstandsverlaging bij hoog water. De Schouwendijk, de oude ontginningsweg die ooit is aangelegd door monniken, wilden we respecteren. Omdat de deltadijk werd afgegraven was die Schouwendijk niet meer geschikt als toegang tot slot Loevestein. Er moest een nieuwe toegang komen, naar keuze langs de Waal of de Maas. De Waalroute bleek niet geschikt. De overgang van de Waal naar de kom wilden we ecologisch optimaliseren door over de Waaldijk geen asfaltweg te leggen maar juist crevassen, oeverwaldoorbraken, mogelijk te maken. Met de oeverwal en zomerdijk van de Waal is dat mogelijk. De Waalroute zou ook betekenen dat we de Wakkere Dijk zouden moeten asfalteren, terwijl die als hoogwatervluchtplaats moest gaan dienen en als ruimte voor stroomdalvegetaties. De route langs de Maas was bovendien net iets korter dan langs de Waal. De Buitenpolder Munnikenland zou volgens het plan niet vergraven worden. Dat is toch gebeurd omdat tijdens de uitvoering bleek dat ze nog grond tekort kwamen. Het Rechthuis van Munnikenland is een historische nederzetting. We wilden er een jeugdherberg van maken om scholieren een week lang onder te dompelen in water, natuur en cultuurhistorie. Jammergenoeg is dat niet gelukt, omdat buitendijks bouwen een probleem was.

Ben je tevreden?

"Zeker. Een groot probleem is echter verdroging. Terwijl wij verwachtten dat het gebied helemaal onder water zou komen te staan, verdroogt het in jaren zonder hoogwater. Dat zou hier een probleem kunnen gaan worden voor de Natura2000-waarden. We zien al wel een mooi begin van het rietmoeras met veel moeras- en watervogels, zelfs grutto's en kieviten, al mis ik nog de krabbenscheer - hij heeft hier ooit gezeten en er is hier geschikt habitat

voor. We wilden vooral spontane rietontwikkeling, maar er is bij de aanleg ook riet geplant. Ik hoor goede geluiden over de biodiversiteitstoename in het gebied, al zijn we nog te kort bezig om echt te zien wat de impact zal zijn.
Vooral de Bloemplaat is wonderschoon. Zachthoutooibos gaat heel hard. Op de plekken die geschikt zijn voor zachthoutooibos vestigen zich ook soorten die horen bij hardhoutooibos, dat zien we op veel meer plekken langs de Waal."

Draagt dit project bij aan het bevorderen van vismigratie in de Waal?
"De lange-afstandszwemmers zoals zalm, forel, steur en paling migreren vooral in de hoofdstroom van de Waal. Daarvoor zijn de uiterwaarden niet van belang, hoogstens als rustplek. De strang in de Brakelse benedenwaarden, de Bloemstrang, is van belang als habitat voor estuariene soorten als sneep, vetje, fint, houting en rivierprikken. Ondanks alle habitatherstel en maatregelen voor de Kaderrichtlijn Water hebben we onder de waterspiegel echter nog lang niet de waterkwaliteit die we moeten hebben, bleek uit een recente watersysteemverkenning van de Rijntakken. Dat heeft te maken met de chaotische dynamiek door de scheepvaart. Aan modderkruipers en riviergrondels is echter te zien dat er wel herstel plaatsvindt. Ook exoten zoals Kaspische grondels vestigen zich hier. Van de macrofaunasoorten domineren de exoten zoals de Amerikaanse rivierkreeft, wolhandkrab en driehoeksmossel. Zij doen hetzelfde wat inheemse soorten behoren te doen, maar ze belemmeren herstel. Ik zou liever ook de inheemse soorten krijgen. Goed nieuws is de programmatische aanpak Grote Wateren waarin mogelijk geld beschikbaar komt voor rivierherstel."

En de relevantie van Munnikenland voor andere soorten dan vissen?
"Bevers zaten hier al voor we aan dit project begonnen. Daar gaat het heel goed mee. Er komen marters en reeën voor. Voor de otter zou het een goede habitat kunnen zijn. In de nattere delen zien we trekvogels. Over ganzen is een hele discussie geweest met boeren uit de Bommelerwaard - dit zou volgens hen één hele grote ganzenfokkerij worden. Voor de kamsalamander is het ook een belangrijk gebied. En voor de stroomdalvegetatie. Ook de zwarte populier komt hier op de stranden voor."

Heeft dit gebied ook betekenis voor het herstel van de transversale relatiestussen rivier en binnendijks lang?
"Ik noemde al de relatie met de kom in het gebied, die bovendien ook groot genoeg is om een bronfunctie te kunnen hebben voor herstel van andere komgebieden voor soorten als de roerdomp en de grote karekiet. In 'Ruimte voor levende rivieren', een update van 'Levende rivieren' die vorig jaar is uitgekomen, bepleiten zes natuurorganisaties waaronder het Wereldnatuurfonds en ARK, dat er nog eens 15.000 hectare riviernatuur bijkomt, waaronder laagdynamische elementen als kommen. Daarvoor is dit 700 hectare grote gebied een referentie."

Wat mis je nu nog?
"Ik heb vanwege mijn roots in het land van Maas en Waal een persoonlijke fascinatie voor oeverwaldoorbraken: crevassen. Hier ligt een schitterende oude oeverwal die eigenlijk af en toe hoort door te breken. Een fantastisch proces. Het gaat zeker eens gebeuren verwacht ik."

Volgens het inrichtingsplan was dit gebied van belang voor drie netwerken: de EHS, de Natte As en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Is dat nog zo?
"Dit gebied is als buitengebied geïntegreerd in De Nieuwe Hollandse Waterlinie. Vanaf dit gebied westwaarts is een nationaal park in oprichting, de NL Delta. De bovenstroomse grens ervan ligt hier. Dit hele gebied is onderdeel van de Gelderse ecologische hoofdstructuur en het Nationaal Natuurnetwerk (NNN), omdat het grotendeels Natura2000-gebied is. Over de Natte As hoor ik nooit meer iets. Wel veel aandacht krijgen natuurlijke klimaatbuffers, die vooral moeten komen in dezelfde zone als de voormalige Natte As. Ruimte voor de Rivier is een megaklimaatbuffer en daar is dit gebied onderdeel van."

Gaat het goed met de Waal als ecologisch systeem?
"Nee. De Waal heeft de afgelopen 25 jaar veel meer natuur gekregen, maar de bodemerosie in de Waal is desastreus voor de natuur langs de rivier. Uiterwaarden worden veel minder vaak overstroomd en de verdroging als gevolg daarvan is een groot probleem. De oorzaak is het rivierbeheer. De kribben werken te goed, die knijpen de rivier zo hard dat de Waal veel te hard stroomt, vooral bovenstrooms van Zaltbommel. Natuurontwikkeling kan dit niet bijbenen. Bodemerosie is een veel groter probleem dan lagere waterafvoeren. Nevengeulen zoals bij Gameren vallen daardoor droog. Ze mogen van Rijkswaterstaat ook nog maar heel beperkt water afvoeren. De oplossing is een grootscheepse verlaging van zomerkades, waardoor je de druk van het zomerbed haalt. Dat moet op termijn leiden tot aanzanding in het zomerbed. Voor de scheepvaart mag dat uiteraard geen obstakel vormen. Rijkswaterstaat denkt aan langsdammen, met als gevolg nog meer stenige oevers en nevengeulen die te weinig water krijgen. Langsdammen hebben ecologische voordelen als habitat en trekvissen lijken er baat bij te hebben, maar per saldo ben ik er nog niet heel blij mee. Er komt geen waterplant in, er mag geen bos in er mogen geen zandbanken ontstaan. Het is al met al een gemankeerd systeem, al waren de oude kribben ook niet ideaal.

De ecologisch kwaliteitsdoelstellingen van de Kaderrichtlijn Water (KRW) gaan we deels wel halen, maar vreemde stoffen als medicijnresten, antibiotica, anticonceptie, drugs en bestrijdingsmiddelen vormen een groot probleem voor de waterkwaliteit. De landbouw is daarin een grote speler, maar ook huishoudens en bedrijven. Het toelatingsbeleid voor bestrijdingsmiddelen wordt zwaar gedomineerd door het bedrijfsleven. Ook stikstof en fosfaat zijn nog steeds een belasting. Qua acologie zien we onder water nog niet wat we hadden verwacht.
De KRW is zeker een relevant instrument, maar van de KRW-doelstellingen is nog maar 14% gerealiseerd van wat in 2015 bereikt had moeten worden. Er is uitstel tot 2027 en er gaan stemmen op om de doelen ook nog te versoepelen. Voor behoud en herstel van de soortenrijkdom moeten we echt gaat opschieten."

Hoe multifunctioneel is dit gebied en hoe zijn bewoners en gebruikers betrokken?
"Waterveiligheid, natuur, cultuurhistorie, recreatie en een pompstation voor drinkwaterwinning, dat zijn de functies van dit gebied. Kleiwinning loopt hier op zijn eind. De landbouw is helemaal verdwenen. Vanaf de start van het project was er onder leiding van het waterschap een open maatschappelijke dialoog met de omgeving. Het waterschap zei: 'Het is ons aller project, dus kom meedoen'. Dat heeft geleid tot fantastische bijeenkomsten waarin ondernemende mensen met allerlei ideeën kwamen. Ook gepassioneerde mensen die zeiden 'het gebied gaat helemaal naar de kloten. Dit is helemaal niet nodig'. Het waren geanimeerde, druk bezette avonden waarbij het er soms heet aan toe ging, maar nooit sloeg de vlam in de pan. Ik ben heel erg van het maatschappelijk draagvlak zoeken en gek op dergelijke discussies. Terwijl ik wel een hele duidelijke visie heb waar het heen moet. De dialoog heeft geleid tot relatief weinig bezwaren richting Raad van State. De raad van Zaltbommel heeft het plan met een flinke meerderheid vastgesteld.
We hebben steeds gezegd dat deze discussies helpen om je plan beter te maken. Bijvoorbeeld de kritiek op de haalbaarheid van de omvorming van zwaar bemeste akkers naar moeras dwong ons om heel scherp uit te zoeken hoe zoiets zou gaan. Een referentie hadden we niet en aanplanten is een hele dure zaak.
Ik weet niet of alle plannetjes voor dit gebied zijn gelukt. Maar voor deze transitie bleek uiteindelijk heel veel enthousiasme te zijn."

JOS DEKKER & ROB JONGMAN

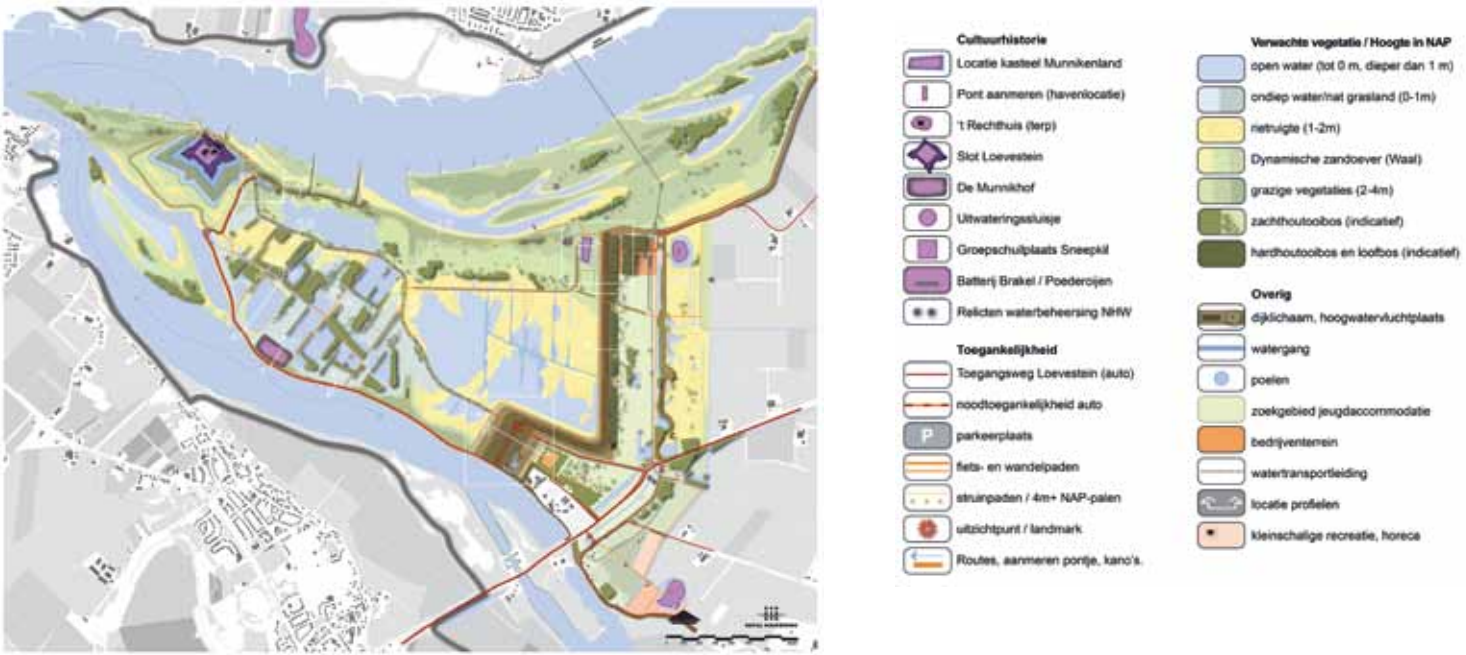

G. Litjens en R. Planteijdt, 2009. Inrichtingsplan Munnikenland. Waterschap Rivierenland, Royal Haskoning.

Herinrichting Munnikenland

Munnikenland ligt tussen de Waal en de afgedamde Maas, met Slot Loevestein in het westen en de dorpen Brakel en Poederoijen (gemeente Zaltbommel) in het oosten en zuiden.Het gebied is in 2014 heringericht in het kader van Ruimte voor de Rivier. Er golden twee opgaven: 1) het verbeteren van de waterveiligheid door de Waaldijk te verleggen en uiterwaarden te vergravenen en 2) het versterken van de ruimtelijke kwaliteit, waaronder de cultuurhistorische identiteit.
Er waren ook ambities voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Kaderrichtlijn Water. Nadat er een nieuwe dijk was aangelegd, de Wakkere Dijk, werd een deel van de buitendijk, een Waaldijk, afgegraven. Daardoor is polder Munnikenland, een kom tussen de oeverwallen van de Waal en de Afgedamde Maas, weer onderdeel geworden van het riviersysteem. De kom is vernat door de bemaling te stoppen en in de Brakelse benedenwaarden zijn nevengeulen gegraven. Zo moest een natuurlijkrivier- en getijdesysteem ontstaan. Het project Munnikenland is afgerond eind 2015, begin 2016. Het gebied heeft een geschiedenis van ontginning (door monniken, vandaar de naam),strijd tegen het water en bescherming door het water. Publiekstrekker Slot Loevestein is een markant onderdeel van de cultuurhistorie. Daarnaast is er lichte recreatie, in de vorm van wandelen en fietsen. Van oudsher wordt in het gebied klei gewonnen voor de baksteenindustrie. Drinkwaterbedrijf Dunea heeft er een pompinstallatie en pijpleidingen.
Het hele gebied is Natura2000-gebied voor onder andere slikkige oevers, glanshaverhooilanden en zachthoutooibossen en onderdeel van het Nationaal Natuurnetwerk. Er grazen Koniks en rode geuzen en in een gedeelte ook Hollandse koeien. Het beheer van de kuddes wordt verzorgd door Free Nature en de agrarische natuurvereniging Capreton. Eigenaar van het gebied is Staatsbosbeheer.